

SZEMLE

MAGYAR PEDAGÓGIA
97. évf. 2. szám 153–166. (1997)

Az 1925-ös népiskolai tanterv sajtóvisszhangja a Szabolcsi Tanító című folyóiratban

Perjés István

Kossuth Lajos Tudományegyetem, Neveléstudományi Tanszék

Lássuk, hogyan is igazítja útba *Fortius* mester csüggedő, ámde a tudományokat erősen szomjazó tanítványát: „Minden gyönyörűségedet az írásban helyheztesd, melyre gondolkodásidot, beszédidet, munkáidot, vigyázásidot, elmédet, egészségedet, keresményedet, végezetre valamit tanulsz, hallasz, látsz, vezérel. Úgyhogy soha ne hidd, hogy annál többet tudj, mint az mit már megírtál.” (*Apáczai*, 1978)

Ezt a tanácsot fogadjuk meg, mikor egy vidéki pedagógiai szaklap cikkeiből szemlgetve eredünk nyomába az örök kérdésnek: érti-e egymás szavát az iskolát „álmodó” elméleti és az iskolát „művelő” gyakorlati pedagógia? A Szabolcsi Tanító hasábjai talán választ ígérnek e dilemmára. A közel húsz évfolyam anyagából csupán egy területről, jelsül az 1925-ös népiskolai tanterv visszhangjaiból gyűjtöttünk össze egy csokorra valót. S hogy miért éppen a tantervre esett választásunk? Mert ahogy napjaink tantervi vitái is bizonyítják, ezen a ponton mindenképpen találkozik a két pedagógia. A három kulcskérdés – miért, mit, hogyan – közül a középső ver leginkább hidat a sokféle húzó szándékok között. A tantervek körüli polémiákból (is) következtethetünk arra, bírták-e egymás szavát, értékeit a népoktatás hajdanvolt álmodói és művelői...

A tanterv alkalmazás területei a gyakorlati pedagógiában

Ballér Endre véleménye szerint a népiskolai tantervfelfogások négy területről érkezett gondolatokból szerveződtek. E területek a következők: (a) hazai és külföldi pedagógiai irodalom, (b) művelődési eszmények, (c) korabeli tantervek elemzése, (d) az ezekre vonatkozó tervezetek. A szerző a pedagógiai elméletalkotó szemüvegén át látatja a tanterveket, s csak áttételesen szól e tantervek iskolai reinkarnációjáról. Megjegyzi, hogy az első hazai tantervfelfogás „[...] elméleti megalapozást nyújtott a népoktatás (ál-lami, egyházi, helyi közösségi, iskolai) tantervei, így közvetve az iskolai gyakorlat számára is” (*Ballér*, 1996. 27. o.). E finom utalás felveti a kérdést: vajon hol húzódnak a tudatos elméletalkotás gyakorlati alkalmazásának határai? Örök átokként telepedik-e rá

tanterveinkre az olvasatlanság? S végül: a tantervekről alkotott (hivatalos és nem hivatalos) kép milyen csatornákon és hogyan gazdagíthatta a néptanítók szakmai hozzáértését?

Hogy e kérdésekre kikerekedjen a válasz, kíséreljük meg feltárni a forrásokat! A tanterv műfajához közel álló pedagógiai rendszerben három fő területen sűrűsödnek a tenni-valók.

Elméleti pedagógia

Ide sorolhatjuk a klasszikus értelemben vett tantervelméleteket. Az elmélet oldaláról vizsgált tanterv műfajilag nem keveredik más területek szempontjaival.

Iskolapedagógia

Az oktatási rendszer intézményszintű pedagógiájának területén a tanterv által hordozott pedagógiai ethosz adaptációjára esik a hangsúly. Magyarán szólva, hogyan lehet szabályozható keretek között érvényesíteni a tantervet.

Gyakorlati pedagógia

Az elméletet kevésbé akceptálók örök kifogása, hogy minden tanterv annyit ér, amennyit megvalósítanak belőle, amilyen mértékben a tanár azt alkalmazni tudja. Kissé árnyaltabban fogalmazva: nem kevesebbről volna itt szó, minthogy a tanítási-tanulási folyamat szervezője (a) milyen erőfeszítéseket tesz azért, hogy megismerje a tanterv elméleti „töltéseit”, (b) sikerül-e kapcsolatba hoznia mindezeket önnön pedagógiai felfogásával, (c) képes-e arra, hogy a kettő összekapcsolása nyomán újrarendezze pedagógiai teológiáját, s végül (d) eljut-e vele az osztálytermi életig, a gyakorlatig?

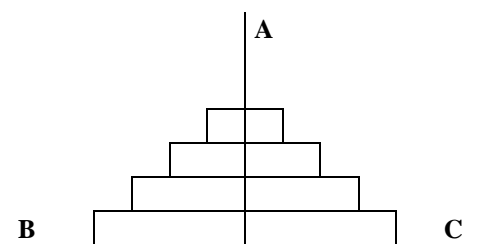
A tantervtörténet nem szakavatott értőinek is szemet szúrhat a fenti felosztás herbarti ihletettsége. A nevezett elmélet ugyanis a honi oktatásügy egy mindig is érzékeny pontját találta szíven: a központosítás kontra autonómia dilemmáját. A tantervi keretek műfaji előnye minden más szabályozással szemben e kétirányúságban gyökerezik. Egyfelől a maga szikárságával pontos képet rajzol a centralizáció természetéről, másrészt szükség-szerű elnagyoltsága mégis helyet ad az egyéni szabadulásnak. Nem járunk messze az igazságtól, ha ezen etikai és pszichológiai problémát – ne feledjük, e két tudomány egyben a herbarti pedagógia két pillére is – *Herbart* felé tereljük, s így magyarázzuk páratlan hatását a „gyalogpedagógia” világában. (Nem mintha a gyermektanulmányozás nem hódított volna: „A század utolsó negyedétől azonban nemcsak a gazdaságban és a társadalomban, hanem a pedagógiában is jelentős változások történtek. Ami az utóbbi illeti, Magyarországon hódítani kezdett *Herbart* elmélete, melyet *Kármán Mór* alkotó módon közvetített. Ezzel párhuzamosan egyre erőteljesebben érvényesült az ekkor önállósuló lélektan a szerepe nyomán a gyermek lelki fejlődésének szempontja, előrevetítve a gyermektanulmányozás elméletét és gyakorlatát.” (*Ballér*, 1996. 20. o.)

Visszatérve a tanterv-orientált pedagógiai rendszer gyakorlati területére, itteni vizsgálódásainkat négy fő irányban tágíthatjuk:

- a) tantervelemzés: A tanterv elméleti konstrukciójának vizsgálata, a főbb rendszeralkotó elvek és szabályok feltérképezése, értékrendszerének feltárása.

Szemle

- b) tantervértelmezés: A tanterv egyes fejezeteinek vagy az egész dokumentumnak egy választott szempont szerinti vizsgálata.
- c) tantervfeldolgozás: A tantervi anyag bizonyos szempontok szerinti áttekintése, a taníthatóság megállapítása céljából.
- d) tantervesülés: A tantervi szabályozás érvényesülése a mindennapi pedagógiai gyakorlatban.

1. ábra

A tantervelemzés, értelmezés, feldolgozás, tervesülés kapcsolatai

A tanterv alkalmazás – felfogásunkban – három irányban terjeszthető ki (1. ábra). Így a négy fő alkalmazási szint logikai egymásraépülését a hierarchikusan építkező függőleges mezőben jelenítettük meg (A) érvényességük mértékét általánosan (B) és speciálisan (a vizsgált források) a vízszintes mező mutatja. (C) Aligha okoz nagy fejtörést a felülről alulra táguló kiterjesztés megfejtése. Örök fájdalma a tanterviróknak, hogy a pedagógusok csak bizonyos vonatkozással veszik kézbe az efféle „hősköltevényeket”, így a beléjük írt szándékok nemegyszer kallódnak el a sietős iskolai években (B). A tantervet övező figyelemről vélhetően ugyanezt mondhatjuk el speciális vonatkozásban is (C). Választott forrásunkban, a korabeli regionális szaksajtóban nagyobb figyelmet szentelnek a konkrét pedagógiai munkának, mint az elméleti irányba tartó magyarázatoknak. A sajtó műfaji keretei ugyanakkor két végpont közé rekesztik a megszólalókat: mind az iskolai események parttalan áradásának, mind az elméletieskedő fejtegetéseknek gátat emelnek. Ebből következően vélhetően gazdagabb anyagra számíthatunk a tantervértelmezések és tantervfeldolgozások területén s valamivel szerényebbre a tantervelmélet és tantervesülés tekintetében. Lássuk tehát.

A Szabolcsi Tanító

„A Szabolcsvármegyei Tanítók Otthona – mint lapkiadó tulajdonos –, a Szabolcsvármegyei Általános Tanító Egyesület és a Szabolcsvármegyei Királyi Tanfelügyelőség hivatalos folyóirata”.

Noha a húsz év alatt időnként cserélődtek, kimaradtak, visszakerültek a régi és új tulajdonosok, a folyóirat mindvégig igyekezett megnyerni Szabolcsvármegye támogatását. A tanítói kezdeményezésből 1922-ben született szaklap célját így határozta meg:

„Szerettük volna szolgálni a tanítóság erkölcsi és anyagi érdekeit, kifejleszteni a tanítóság összetartozásának érzését, elmélyíteni a népünkért való küzdelemben a tanító egyéni felelősségének fokozottabb fölkelését, rámutatva a tennivalókra, tájékoztatni az őket érdeklő hírekről, rendeletekről...

A tanítóság erkölcsi, főleg anyagi érdekeit szolgálni igyekeztünk lapunk útjain is, nem egy cikkünkben mutatva rá a tanítóság erkölcsi, társadalmi helyzetére, részletesen tagoltuk a tanítói rossz fizetés, kultúrától való leküzdhetetlen távolság mérhetetlen egyéni és nemzeti kárait.” (XIX. évf. 1941. 10. 144. o.)

A hiánypótló lap kettős feladatra vállalkozott: igyekezett bekapcsolódni az országos pedagógiai vérkeringésbe, ugyanakkor helyet adott saját olvasótáborára szakmai megszólalására is. Kiemelt témája volt a lapnak az 1925-ben megjelent új tanterv. Az ehhez kapcsolódó elméleti írások, gyakorlati mintatanítások és pedagógiai szemináriumok válogatott anyagai rendre olvashatóak.

A harmincas évekre már jól bevált profillal üzemelő folyóirat vezércikkei a legaktuálisabb országos témákkal jelentkeztek, pedagógiai cikkei a legújabb tudományos eredményekről és érdeklődésre számot tartható beszámolókról éppúgy szóltak, mint a helyi iskolaügy nevezetesebb eseményeiről. A tanítási vázlatok rovata különösen az 1929-től meghirdetett pályázatra beküldött mintatanítások révén erősödött meg. Népművelési cikkei mellett hírt adott az egyesületi ülésekről, a hivatalos közleményekről, új könyvekről, cikkekről. Tudósított a megye iskolai eseményeiről, válaszolt az olvasók kérdéseire. És természetesen bőven biztosított helyet a hirdetőknak, akik a szőnyegektől a svájci zsebórákig, iskolaruháktól a női „battiszt zsebkendőig”, iskolai nyomtatványoktól *Herczeg Ferenc* legújabb regényéig mindent a legelőnyösebben ajánlottak a „t. Kartársak” szíves figyelmébe...

A harmincas évekig ívelő fénykort követően egyre kisebb a lap iránti érdeklődés, mígnem 1942 decemberében (a VKM 1941-es rendeletének hatására) a lap már nem jelent meg, s noha egy fél év elmúltával újra jelentkezett, 1944-ig, végső megszűnéséig már nem tudta visszaszerezni olvasótáborát.

A Szabolcsi Tanítót, a megye leghosszabb életű folyóiratát Nyíregyházán nyomtatták. A tíz nyomdaváltást megélt lap egymást váltó szerkesztői a következők voltak: *Czibolinetz Jenő, Bökényi Dániel, Süle Dénes, Hofbauer László, Derencsényi Miklós, Erőss Arisztid, Jákváry Kálmán, Gallay Rezső.*

(A lapot a nyíregyházi Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár feldolgozta. Az 1987-ben napvilágot látott *Szabolcsi Tanító 1922–1944 Repertórium* összeállítója *Vancsisin Ilona* volt.)

Az 1925-ös népiskolai tanterv sajtóvisszhangja

1925. május 14-én jelent meg az az 1467. számú rendelet, amelyben a miniszter új tantervet adott ki az elemi iskoláknak. A tantervet hamarosan követték a tantárgyakhoz írt tanítói kézikönyvek: az „Egységes Népiskolai Vezérkönyvek” sorozata. (Új utasítás csak 1932-ben jelent meg.) 1925-ben kiadták a nemzetiségi iskolák tantervét valamint azt a szabályzatot, melynek értelmében minden iskolának a tanév végi tankönyvjavasoló értekezleten kell döntenie a következő évben használandó tankönyvekről. Ezzel egyidőben indul útjára a Magyar Népiskola c. folyóirat. Az 1926. 7. törvény rendelkezik a földbirtokosok saját birtokain felállítandó „érdekeltségi” népiskolákról és az Országos Népiskolai Építési Alap létesítéséről. Ez évben vehették kézbe először az érdeklődők a Jövő Útjain című reformpedagógiai szaklapot (Mészáros, 1996. 85–86. o.).

Az 1925-ös tantervben *Ballér Endre* szerint az értékkezpontú tantervfelfogás érvényesült (*Ballér*, 1996. 74. o.), noha e dokumentum még sok tekintetben követi 1905-ös elődjét: a tananyag kiválasztása, elrendezése, arányai nem változtak meg gyökeresen, sőt az utasítás bizonyos fejezetei is követik a 20 évvel azelőtti szöveget. Hogyan is indítja útjára egyik alkotója, *Quint József* e tantervet?

„Az új tanterv kibocsátásának célja a népiskolai nevelés elmélyítése. Hogy ezt a célját elérje, mindenekelőtt a tanítónak kell foglalkoznia az új tantervvel. Ismernie kell azokat a szempontokat, melyek az új tanterv készítőit irányították.” (*Quint*, 1925. 13. o.) E szempontokról szólván az egyoldalú intellektualizmussal szemben kiemeli az *Isten, erkölcs, haza* köré rendelhető örök értékeket. Célul tűzi ki a formalitások eltávolítását, annál is inkább, mert: „Tanítunk és elfelejtjük a gyermeket, nem vesszük figyelembe, hogy annak az értelme korlátozott s hogy az a gyermek több, mint pusztán értelem.” (*Quint*, 1925. 15. o.) Vagy ahogy maga a tanterv fogalmaz: „A népiskola célja a hazának vallásos, erkölcsös, értelmes és öntudatosan hazafias polgárokat nevelni, kik az általános műveltség alapelemeit bírják és képesek arra, hogy ismereteiket a gyakorlati életben értékesítsék.”¹

Tekintsük most át, hogyan vélekedtek a tanterv célkitűzéseiről a Szabolcsi Tanító szerzői. Noha az értékkezpontú tantervfelfogástól korántsem volna idegen, mégsem csodálkozhatunk azon, hogy mélyebb tantervelemzésre, tudományos igényű vizsgálatra kevesen vállalkoztak e hasábokon. E nehéz fába vágta a fejszét Novák József (*Novák*, 1927) aki az új tanterv megírásának egyik fő okát abban látja, hogy a neveléstudomány mintegy „kikényszerítette” egy modernebb szellemű dokumentum alkalmazását: „Az új népiskolai tanterv tanügyünk fejlődésében határkövet jelent. Az új tanterv kiadását egyrészt a háború után megváltozott kulturális követelmények, másrészt a neveléstudomány új vívmányai tették szükségessé, melynek szellemét úgy ismerhetjük meg legjobban, ha a tantervet pedagógiai és didaktikai szempontból vizsgáljuk.” A szerző különösen a szociálpedagógiát tartja meghatározónak: „Oktatásunkat akként irányítsuk, hogy a képzés munkájának egoisztikus indítékait nyesegezzük és a szociális, ethikai és vallásos motívumokat egyre fokozzuk.” Szociálpedagógiai ihletettségűek a tantervet bíráló megjegy-

¹ Tanterv az elemi népiskola számára. Kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1925. évi május hó 14-én 1467. eln. számú rendeletével. Budapest, 1925.

zései is. Egyrészt kifogást emel a második osztályban túl korainak talált fogalmazástani-tás és az eltúlzott tananyagmennyiség ellen: „A tanterv erős koncentrációra törekszik, ami didaktikailag helyes, de oly nagy anyagot ölel fel, hogy azt elvégezni nem áll módjában a tanítónak, különösen egy osztatlan iskolában működőnek. Nem marad más hátra, minthogy legjobb belátása és pedagógiai érzéke szerint válogat az anyagból”.

A tantervi taxonómia tárgykörébe sorolható *Zsoldos Ferenc* (*Zsoldos*, 1927; 1928a; 1928b) tanulmánya. A jellem fogalmával, filozófiai, társadalmi megítéléssel foglalkozva végül is állást foglal a jellem nevelhetősége mellett. A nevelhetőség tantervi vonatkozását annak szellemiségében véli megtalálni: „nyilvánvaló tehát, hogy a szív- és jellemképzés nem lehet más, mint a vallás-, erkölcsi és hazafias érzelmek olyatén kifejlesztése és ápolása, hogy ezek jó cselekedetekben nyilvánulva, az ember állandó akarátává, jellemévé edződjenek.” A szerző nem mulaszt el figyelmeztetni, hogy a célok nem köthetők egyes tantárgyakhoz, sokkal inkább az egész tantervhez. Összességében pozitív osztályzatot állít ki az elemzett dokumentumról, amikor így fogalmaz: „Az új tanterv nem új irányokat ad, hisz ezek a nevelési irányelvek századok óta le vannak fektetve legnagyobb filozófusainknál és pedagógusainknál, a régi tantervekből sem hiányoztak a megfelelő nevelési irányelvek, de míg azokban leplezetlenül az értelmi nevelés fontossága volt elsősorban hangsúlyozva, addig az új tanterv az iskola munkájában az oktatást és nevelést egy színvonalra teszi fontosság tekintetében, sőt felébe helyezi a nevelést az oktatásnak, mikor azt mondja, hogy az iskola oktató munkája is a nevelés által nyer igazi értéket. A nevelés érdekében redukálja az előző tantervekben összezsúfolt anyaghalmozatot, mintegy testet adva *Plutarch* nagy pedagógiai gondolatának »az emberi lélek nem edény, melyet meg kell tölteni, hanem tűzhely, melyen lángot kell gyújtani«. Ezért üdvözlöm én az új tantervet úgy, mint a kor egyik pedagógiai sikerét. Hitem és meggyőződésem azonban, hogy bármilyen jó tantervnek tartalmat mindenkor annak mikénti végrehajtása: a tanító egyénisége fog adni.”

Az idézet utolsó mondatai már a tantervértelmezésekhez sorolt írások előtt nyitják meg az utat. Az 1925-ös kiadáshoz mellékelte utasítás erkölcsi, értelmi, esztétikai nevelésről beszél, tárgyalja a nevelés gyakorlati jellegét, valamint foglalkozik az iskolai élet rendjével. Az utasítás általános részében írottak több szerzőt is a tanterv értelmezésére inspiráltak. *Németh Bertalan* az erkölcsi nevelést helyezi értelmezésének középpontjába (*Németh*, 1926). A társadalmi evolúció gondolatait felidézve a közös társadalmi erkölcsöt tartja a túlélés eszközének: „Ezt az erkölcsnevelési hiányt akarja a ráeső munkakörben az új tanterv utasítás megszüntetni, azt mondva, hogy az eddigi túlzott ismeretszerzésnél fontosabb a társadalmi erkölcs kiépítése: azaz nagyobb szüksége van a nemzetnek derék, erkölcsös, jellemes emberekre, mint sok ismerettel rendelkező, de jellemtelenekre.”

Az utasításban is fellelhetjük a fenti okfejtés alapját: „Amely nép lelkében ily tiszta forrásban él az erkölcs törvénye, annak gyermekeit nem lehet nehéz erkölcsileg képezni. [...] tiszteljük Istent, szeressük embertársainkat, segítsük őket erőnkhez képest és szeressük királyunkat, hazánkat, népünket; mindenünket ezeknek köszönhetjük.”² Világosan fogalmaz az utasítás, mikor az erkölcsi nevelés legerősebb eszközéül a vallást nevezi

² Tanterv az elemi népiskola számára. Budapest, 1925. 104–105. o.

meg. Előbbre valónak tekinti a moralizálásnál a cselekvést, a munkát.³ A *bi* monogrammal jegyzett *Bökényi Dániel*-írás hűen fordítja le ezen tételeket az iskolai élet nyelvére: „...józanul okos dolgot mivel az iskola, amely az alföldi földműves ifjúságot mezőgazdasági, a városok közelében lakót kertészeti tevékenységre szoktatja, a városok ifjúsága nagy tömegeit pedig az ipar – és kereskedelem megfelelő ágaira tereli. [...] A nemzeti népoktatás egyedüli hitvallása az, hogy az embert a teremtett világrend segítőjévé, istenfélővé, istentisztelővé tegye, e cél elérésére rendezze be műhelyét és kezdje iskoláztatási rendszerét.” (*Böszörményi*, 1925) Kevésbé tárgyyszerűen nyúl a témához *Fiák István*. A felhevült mondatokat olvasva annyiban feltétlenül igazat adhatunk szerzőjének, hogy a buzdítás mit sem ér a pedagógus értő és érző szakmai munkája nélkül: „E mérlegkészítésnél vegyük magunk elé azt a művet, amely részleteiben magán hordhatja itt-ott az alkotó emberi kéz gyarlóságait, de általánosságban mégis mesteri mű, amely a magyar népművelés és tanítás ügyét korszerű, radikális tendenciákkal helyezi a helyes útirány felé.

Ez a mű a magyar elemi népiskolák új tanterve. [...]

Ezek után igénytelen értekezésem befejezéseként visszatérek amaz igazi tanítói lelki képhez, amelyet bekezdő soraimban nagy, általános vonalakkal megrajzolni igyekeztem. Ennek a képnek a húrskáláján új időknek új melódiát, új dalait próbálja megszólaltatni az új tanterv. Hogy ércesebb, zengőbb legyen a hang, fel kell szívódnia ezekbe a szívekbe a legtökéletesebben az új tanterv lelkének, szellemének s ütemet a dalhoz az a kemény, elszánt tanítói munka tüzes ereje verjen, amely munka nem koldus, napszámos bérért de magáért a legszentebb célért, ideáért tesz, alkot, teremt!” (*Fiák*, 1927)

Az esztétikai nevelés célja a közízlés és a nemzeti jelleg megőrzése, fejlesztése, mondja az utasítás.⁴ Majd kissé kilépve a műfaj adta stiláris mezőből, így szárnyal tova: „A legigénytelenebb része a természetnek tele van szépségekkel. A fák levelei gyönyörű változatosságot mutatnak formákban és színekben, a pillangó a festés műremeke, a bogár bámulatot kelt testének filigrán művészetével.”⁵ Keresve sem találhatnánk szebb példát arra, hogyan épülnek be a nevelői gondolkodásba a tanterv által hordozott jelentés-síkok. Figyeljünk csak, milyen ismerősen csengenek *Vargha Ferenc* szavai: „Az új világ az új tantervvel kinyitotta kapuit. A sínek le vannak rakva. A megkonstruált mozdony bár itt-ott csiszolásra, egyes részek kicserélésére vár, mégis sikeresen fog befutni a végállomásra, ha a mozdonyvezetők a gépezetnek minden részét tökéletesen ismerik és az egyes akadályokat az adandó esetekben sikeresen el tudják hárítani. [...] Az új tanterv a folytonos szemlélet alapján a gyakorlati élettel, tapasztalatbani tudás, főleg a természet alapos megismerésének, a vallásos, erkölcsös, értelmes, öntudatosan hazafias munkaszeretet esztétikai, vagyis a szép iránti érzék nyújtását, illetve nevelését követeli meg.” (*Vargha*, 1926. 134–136. o.)

Az értelmi nevelés célját az utasítás abban állapítja meg, hogy a gyermek megállja a helyét a gyakorlati életben. A gyerekek képességeihez kívánja igazítani az elsajátítandó tananyag mennyiségét. Az ismeretek értékét az mutatja, hogyan tudja azokat a gyerek al-

³ Tanterv az elemi népiskola számára. Budapest, 1925. 104–105. o.

⁴ Tanterv az elemi népiskola számára. Budapest, 1925. 117. o.

⁵ Tanterv az elemi népiskola számára. Budapest, 1925. 120. o.

kalmazni. Az utasítás a koncentrációt hívja segítségül a részek egésszé való összekovácsolásához. A tanítás céljait az ismert felosztás szerint tárgyi és alaki tartalmi körökbe sorolva a gyakorlati és ideális élet harmóniájának megtalálásában jelöli meg.⁶ Fontosnak tartja a külső és belső szemléletet, az önmunkásságot – e szót mára az aktív, kreatív ismeretszerzés pótolja – valamint az ismeretek alkalmazását („meggyökereztetését”).⁷

E hosszadalmas felsorolás arra figyelmeztet, hogy a tanítóságnak többféle kísértésnek kellett (volna) ellenállnia. Egyfelől a nevelői célzat mögé bújtatott felületes oktatással, másfelől a hagyományként is fölfogható, tovább élő formalizmusokkal, s nem utolsósorban a tradicionális és reformpedagógiák egymásnak feszülésével nézhetett farkasszemet.

Bőven találunk erre példát minden oldalról. *Németh Bertalan* a tanító iskola mellett tör lándzsát: „De az új teendőnk nemcsak a nevelésben, hanem az oktatásban is megszorodott. A nagyobb baj elkerüléséhez a nagyobb erkölcsi erő mellett nagyobb tudás is kell. [...] Nem kevesebbet, hanem többet kell tanítanunk. Ki kell építeni az elemi iskolát nyolc osztályúvá.” (*Németh*, 1928) *Neumann Albert* ezzel szemben éppen a nevelésben látja a megoldást: „Ebben a nyugtalan és zavaros korban mint megingathatatlan világító torony áll az új tanterv, mely a gyermek lelkén keresztül új hitet, új reménységet ébreszt az elcsüggedt, elfásult és hitetlenné vált emberiségben. Egy a célja: hogy a hazának becsületet, dolgos és boldog jó embereket neveljen. [...] Az új tanterv elfogadja a régiek nevelési elveit, csak az anyagát célszerűbben rendezi, csoportosítja és sokkal nyomatékosabban áll az erkölcsi nevelés szolgálatában.” (*Neumann*, 1929)

Tóth Antal hívévé szegődik a hagyományos oktatásnak (*Tóth*, 1926), míg ugyanerről *Dobray Elemér* homlokegyenest az ellenkezőt állítja: „Az iskolát, illetve annak tantervét nem szabad odadobnunk az évről-évre felmerülő hangzatos pedagógiai szavaknak, nem adhatjuk oda az egyetemes emberi és faji lélekben évszázadokon át kitermelt, sokszorosán kipróbált, beigazolódott, biztos tételrendszereinket a csillogó bizonytalanért. Hiszen generációk sínylenék meg a próbálgatásokat.” A másik szerző ezzel szemben azonban úgy véli, hogy: „A tanterv megváltozott, meg kell változnia a szellemnek is. A lélekölő mechanizmus helyett elevenséget kell belevinnünk tanítói eljárásunkba. Fel kell szabadítanunk a gyermeket attól, hogy ő tanításunknak, – gyakran a szó betűszerinti értelmében – szenvedő alanya legyen. Ellenkezőleg, részévé kell tenni annak a szellemi munkának, amely az iskolában folyik.” (*Dobray*, 1927)

Többször is említettük már az utasításban külön fejezetet is érdemelt gyakorlati szempontot, (A nevelés gyakorlati jellege).⁸ A dokumentum korszerű játék-felfogása kedvére van a szabad aktivitás iskolai hirdetőinek. E szerzők azonban furcsa mód, éppenséggel megvédeni kényszerülnek a játékot. Nem minden alap nélkül. Aligha csodálkozhatunk azon, hogy sem a gyakorlati vagy tudományos életre előkészíteni szándékozó középiskolától, sem pedig a többnyire keményen dolgozó szülőktől nem remélhetek különösebb odaadást az ilyesféle felfogások iránt. *Jurassa E. Medárd* mint tényt állapítja meg a játékosság „iskolát nem kímélő” terjeszkedését: „Bátran kimondhatjuk, hogy amennyi idő a két iskolafaj, annyi idő a probléma. A középiskola majd minden időben

⁶ Tanterv az elemi népiskola számára. Budapest, 1925. 105–110. o.

⁷ Tanterv az elemi népiskola számára. Budapest, 1925. 110–115. o.

⁸ Tanterv az elemi népiskola számára. Budapest, 1925. 124. o.

elégedetlen volt a népiskolával. Különösen elégedetlenkedik azóta, amióta az 1925-ös tanterv szellemében nevelt és tanított gyermekek első csoportjai átrajzoltak a középiskolába.” (*Jurassa*, 1935) A továbbiakban viszont sajnálattal veszi tudomásul, hogy több IV. osztályban tanító, szakítva a játékos szellemmel, igyekszik felkészíteni (ahogy ő fogalmaz: kijavítani) a továbbtanulókat... *Koltai István* a szülőkkel szemben védi meg a játékos tanulást: „Írigykednek a szülők, hogy a fiaiknak, leányaiknak jobb sorsuk van a tanulást illetően, mint amilyen nekik volt. Vagy talán aggódnak, hogy mi lesz a gyermekükből négy illetve hat évi »játék« után? Akkor megnyugtatom: semmi egyéb nem lesz, mint ember.” (*Koltai*, 1935)

Összefoglalva a tantervértelmezéseket, tanulásképpen megállapíthatjuk, hogy míg a tantervelemzés elméleti szintjén a szerzők készségesen értenek egyet, addig a gyakorlati indíttatású értelmezésekben már sorompóba állnak a különböző felfogásokkal. A tanítói társadalom olykor erényként, olykor hibaként felemlített osztálytermi szabadságáról ezek az írások nem szólnak. Hogy ide is bepillantassunk, térjünk át a tantervfeldolgozások területére s vegyük szemügyre, mi zajlik az iskolák falain belül...

Nos, *Benkő András* szerint: semmi. Pontosabban: „Az azóta eszközölt – bár csak egy pár esetben tehettem még – iskolalátogatásaim alkalmával és az egyes iskoláktól jóváhagyás céljából beterjesztett tananyag beosztásokról megállapítottam, hogy az iskolák az új tanterv irányával, célkitűzéseivel nem igen foglalkoztak, vagy csak kevés mértékben, mert nyomai alig látszanak meg az új tanterv szellemének.” (*Benkő*, 1926) Érdemes ide idézni, mit tart a jeles szerző a legfontosabb munkálatoknak:

- Az iskolák vezetői és osztálytanítói tanulmányozzák át újból és behatóan az egész tantervet jelen körlevélben megjelölt szempontok szerint.
- Az osztálytanítók a kijelölt szempontok szerint állítsák össze újból osztályuk tananyagbeosztását az egyetemi nyomdától beszerezhető űrlapokon s ennek megtörténte után fogjanak hozzá ezen beosztásoknak módszeres tanmenetökké való kidolgozásához. Ezen egyéni munkákat az iskolalátogató tanfelügyelők a helyszínen fogják ellenőrizni.
- Új tankönyvek bevezetését csak ministeri engedélyezés után hozhatják javaslatba az osztálytanítók s a tantestületi értekezlet csak ilyen tankönyvekre tehet hozzájárulást.
- A tanítói szakkönyvtárak gyarapítása olyan szakkönyvekkel történjék, amelyek segítségére lehetnek a tanítótestületeknek az új tanterv szellemében való munkájuk tökéletesítéséhez.
- A részben és teljesen osztott iskolákban az új tanterv megvalósításának egységes munkáját az igazgatók vezetik és irányítják, ezért most különösen szükséges, hogy rendszeresen látogassák az osztályokat, megfigyeléseik eredményét jegyezzék fel látogatási naplójukba és a legközelebbi havi értekezleten tegyék megbeszélés tárgyává.
- A tanterv egészére vonatkozó, helyes munkamegosztás szerint végzett részletmunkálatok a rendes havi értekezleten kívül tartandó tantervi és módszeres értekezleteken tárgyalandók: ezeket előzze meg mindig az illető tárgykör előadója részéről

tartandó mintatanítás.” Az első pontban megjelölt tanulmányozás nem maradt el. Sőt. Megszületett a válasz is *Mácsay Károly* és *Ferenczi István* (1928) tollából.

A hat pont szerint:

”

I. A tanításon kívül, a tanításon felül nevelni akarunk. Ezen a téren kérünk részletes, minél bőségesebb utasítást.[...]

II. Az érzelmi átélés módszerét kérjük, az akarat, cselekvés – gyakorlás irányító szempontjának hiányát érezzük népünk nevelésében.[...]

III. Nevelés és tanítás tervet kérünk a magyar népiskola számára azért, hogy már a cím is figyelmeztessen minden új nevelőt – hogy a tantárgyakon túl nemcsak ismeret tömeget kell adnia, észt élesítenie, de kedélyt ápolni, finomítani, akaratot gyakorolni, testet edzni és ügyesíteni is kell, mert: értelem, érzelem és akarat a lélek: a szellem, – de lélek és test: az egész ember. Nekünk pedig egész emberekre van szükségünk.

IV. [...] minden hat mindenre. Ezért kell pedagógusra bízni a testnevelést.”

Az ötödik pontban a tananyaggal kapcsolatos kéréseiket foglalják össze, majd a hatodik pont így folytatódik:

„Csak a legfőbb állami, vallásfelekezeti hatóságok, az állami és egyházi tanfelügyelet, az összes tanítóképzők és a magyar tanítóóság közös alapelvektől irányított, az alapszellemben hasonló nevelési és tanítási gyakorlata és ellenőrzése lesz képes egész népoktatásunknak s népünk nevelésének olyan elmélyítésére, amire mai történelmi helyzetünkben szükségünk van azért, hogy ráneveljük nemzetünket jövőnk nagy feladatára.” (*Mácsai és Ferenczy*, 1928)

Az éppen ez évben kinevezett királyi tanfelügyelő, *Tesléry Károly* habozás nélkül lecsapja a tanítóóság feladta labdát. 1929-ben pályázatot ír ki „osztatlan és osztott iskola részére írandó mintatanítások tárgyában” (*Tesléry*, 1929). Finom diplomáciai érzékre vall a pályázat indoklása: „Régi igazság, hogy a fejlődésben megállás nincsen. A rohanó élet követelményei nem hagyhatnak hidegen bennünket sem. Nekünk nyitott szemmel kell figyelnünk és nyugodt higgadsággal mérlegelnünk az élet ezer, meg ezerféle változatát, hogy aztán lélekben nemesebb, alkotnivágyó s életrevaló nemzedéket tudjunk nevelni. De hogyan?... Kérdezhetné a hat osztállyal bajlódó osztatlan népiskola tanítója, akinek munkaideje úgyszólván teljesen szétforgácsolódik, hogy szinte képtelen egy-egy osztállyal alaposabban foglalkozni. Ezeknek a kartársaknak a terhén akarok első sorban könnyíteni, amidőn, mint a „Szabolcsmegyei Tanítók Otthoná-”nak elnöke az Otthon tulajdonát képező „Szabolcsi Tanító”-ban pályázatot hirdetek...” A siker nem maradt el. 1930-tól 1937-ig közel 90 mintatanítási vázlatot tettek közzé a lap hasábjain, amit az 1. táblázat mutat:

1. táblázat. Tárgyak szerint összesített mintatanítási vázlatok

1.	Hit és erkölcsstan	
2.	Magyar nyelv	28
3.	Számтан és mértan	7
4.	Földrajz	8
5.	Történelem	6
6.	Természeti és gazdasági ismeretek	17
7.	Rajzolás	3
8.	Éneklés	4
9.	Kézimunka	1
10.	Testgyakorlás	2

(Megjegyzés: Az összesítés a tantárgykörökhöz nem besorolható mintatanításokat, tanmeneteket nem tartalmazza.)

A Szabolcsi Tanítóban közölt mintatanítások, tanítási vázlatok egy részét „élőben”, a Pedagógiai Szemináriumok keretében is megvitathatták. E korabeli továbbképzési forma természetesen rendes munkatervvel, változatos helyszíneken és témákkal jelentkezett. A tanítók lelkesedése nem lehetett töretlen, ha a tanfelügyelő tolla alól elkélt a reklám: „Az új tanterv magasztos elveinek zászlaja alatt diadalmasan vonult végig vármegyénken. A vármegye megértő tanító karának minden egyes tagja fáradságot, anyagi áldozatot nem sajnálva, résztvett a nagy célt szolgáló körzeti pedagógiai szemináriumokon. Lélekemelő volt a tanítói kar tanulni, magát tovább képezni akaró vágyódása és az a nemes elhatározás, hogy a látottakat és hallottakat saját iskoláikban – minden akadályt leküzdve, a magyar népoktatás szent célját szolgálva – megvalósítják. [...] Ha a hátralevő, négy hónapra beosztott szemináriumon is az a hatalmas érdeklődés fog végig vonulni, aminek szerencsés és boldog szemlélői voltunk, akkor nemcsak az új tanterv, hanem ennek kiépítésében győzni fog a magyar igazság is!” (Tesléry, 1928)

A szemináriumi bemutató tanítások mindazonáltal nem lehettek haszontalanok. Süle Dénes a dicsérő szavak után azért figyelmeztet a nem lebecsülendő didaktikai szempontokra is: „Az előadók főleg arra törekedtek, hogy a gyermekek jellegzetes iskolászerű kifejezésbeli alakszerűségét, szinte lekottázható éneklésszerű hangsúlyozását, továbbá a tanítás megkötöttségét, csaknem törvényszerűvé vált alakosságait, melyek a régi tanterv szerinti tanításnak elengedhetetlen kellékei és sablonjai voltak, kiküszöböljék, és helyettük az új tanterv szellemének megfelelően a gyermek természete megnyilatkozását, a gyermekeknek a tanításba való bekapcsolását, a gyermekeknek a tanítás központjába helyezését és a felvetődő problémák elé állítását, a nevelési elemek kiaknázását igyekeztek demonstrálni tanításaikban [...] Az új tanterv nem azért sorolja fel a tanítás anyagát,

hogy azokat egytől-egyig tanítsuk, hanem azért, hogy azokból válogassuk össze a részletes helyi tanmenetbe felveendő tanítási anyagot.” (Süle, 1931) Ezzel elérkeztünk a tantervesülés, a tanterv-organizáció témaköréhez. Mit üzen a korabeli sajtó az iskolai mindennapokról? Vajon hogy vélekednek a tanítók az óráról-óraóra tervezettek sikeréről? A folyóirat erről már csak szórványosan adott hírt; talán mert kevés a hely és az idő az efféle napi tapasztalattömeg megosztására. *Bökényi Dániel* (1925) egy valaha vele megessett iskolai szituáció felidézése után így fogalmaz:

„Ily kicsi, apró vonatkozások, történetkék, melyek az iskola társadalmában előfordulnak [...] mindig figyelmünkre érdemesek, mert az ilyenekből ismerjük fel az egyénben a lélekferdülést és alkalmazhatunk vele szemben orvoslást.

Nagyon hozzá tartozik ez az erkölcsi, értelmi (érzelmi) esztétikai nevelés sarkalatos törvényéhez.

Az új tanterv ilyen oktatói toldalékok nélkül csak vázlatrajz, melybe a tanító hivatott eleven életet, húst, vért belevinni.”

Figyelemre méltó az a filozófiai ihletettség, ahogy a szerzők megpróbálnak mindennapjaik nyomába eredni, az adott problémákra választ találni. Úgy tűnik, a tanterv elméleti távolsága és a hétköznapok közelsége fel tudja oldani az ellentétet. Talán a reménytelenre szövetkezők közös hangja ez... *Törökéri Sándor* (1931) és *Derencsényi Miklós* számvetése a mindenkori közös tanítói sorsot idézi elénk.

„Kinyílik-e az új tanterv nyomán az iskolából kikerült gyermek lelkében a vallásosság, erkölcs és hazafiasság rózsája? Értelmes és a műveltség alapelemeivel bíró polgárai lesznek-e hazájuknak?

A mai vallástalan és erkölcstelen világban ezek bizony nehéz kérdések.

Tíz évi tépelődő és kutató tanítói munkám után nyugodtan állapíthatom meg, hogy az új tanterv által kitűzött cél el nem érhető.[...] Ezek után önként felmerül a kérdés: Van-e szükség tanítóra, iskolára, ha ennyi és ilyen akadály mellett a cél el nem érhető? – Nézzünk körül az életben és megtaláljuk rá a feleletet. Igen! Sőt épen ezért! Amelyik kertben a fák maguktól fejlesztenek szabályos koronát, ahol nincs gyom, dudva: oda nem kell kertész. – Ahol nincs akadály, oda nem kell a legyőzéséhez szükséges erő.” A másik szerző szerint: „... ma már ott tartunk, hogy többé-kevésbé a gyermek áll tanításunk középpontjában. És maga a tanítandó anyag is a gyermek egyéniségéhez igazodik, esetleg aszerint módosul. Ma már az iskolában igazi, egyenes karakterekkel találkozunk, akiknek önálló felfogásuk, véleményük, meggyőződésük »egyéniességük« van, mert ilyenek kialakítására nem csak módot ad az új tanterv, hanem meg is követeli azt.” (*Derencsényi, 1935*)

Végére érve az 1925-ös tanterv sajtóvisszhangjai ismertetésének, megállapíthatjuk, hogy a tantervalkalmazók véleménye a *Ballér Endre* felvázolta tantervelméleti vonulatokhoz sok tekintetben hasonló. A szövegek arra engednek következtetni, hogy a teóriákkal szemben itt kevésbé különülnek el a „nemzeti műveltség humanista tartalmú értékeit, a gyermek fejlődésének, fejlesztésének szempontjait, az iskolai nevelés-oktatás gyakorlatát, folyamatát és a demokráciát megalapozó tantervfelfogások” valamint „a keresztény nemzeti kultúra értékeit beépítő irányzatok. A tantervalkalmazás szintjei szerint tagolt csoportok között a tantervelemzések és a tantervesülés között valamint a tantervértelmezések és a tantervfeldolgozások között találhatunk szorosabb kapcsolatot. Az előbbiek

legfontosabb közös vonásának tulajdoníthatjuk a tartalmi véleményazonosságot, míg az utóbbiak híven követik az utasításban írottakat, viszont azzal, hogy csak bizonyos részterületeket tárgyalnak, kénytelenek egymással is konfrontálódni. Végül megjegyezhetjük, hogy elsősorban a tantervértelmezések és tantervfeldolgozások témaköreiben mutatkoztak aktívnak a szerzők. E gyakoribb témaválasztás magyarázata alighanem egyrészt a sajtó műfaji szorításában, másrészt a megszólalásra inspiráló véleménykülönbségekben keresendő.

Utószó

Az 1925-ös tantervvel nem szakad meg a Szabolcsi Tanító „Új tantervi törekvések” sorozata, hiszen az 1937-es majd 1941-es népiskolai tantervek sem maradnak kommentálatlanul. Hogy ezen írásokat már nem vesszük görcsö alá, annak részint a megcsappant érdeklődés (alig több mint 10 tantervi témájú írás és 28 mintatanítás jelent még meg 1944-ig), részint pedig a szakmaiság elhalványulása és a politikai jelszavak felerősödése az oka. Mert bizony nehéz ott a tantervre figyelni, ahol „fénycsóva”, „népi őserő”, „faji öntudat” és „a magyar faj nemes sajátosságai” közepette találjuk minduntalan magunkat.

Aligha sejtette volna a beköszöntő lapszám vezércikkét jegyző *Imre Sándor* (1922), mivé torzul húsz év elteltével az a pedagógiai állapotrajz, aminek megrajzolására buzdított. Mindazonáltal termékenynek bizonyult hajdanvolt figyelmeztetése, miszerint az egyetemes célt saját területünkön érvényesíteni csak a helyi viszonyok tudatos ismeretének birtokában remélhetjük:

„Össze kell állítani azokat az adatokat, jellemvonásokat, amelyek az illető község népét, az illető iskola munkájának körülményeit lehetőleg teljesen megismertetik.” E rajzok rendre elkészültek, s így vagy úgy, de Szabolcsvármegye közoktatásügyi állapotrajzán magunk is felismerni véljük *Klebelsberg Kuno*, *Hóman Bálint* az utókor tiszteletét kiérdemlő kézjegyét.

Irodalom

- Apáczai Csere János (1978): Tanács, melyet Joachimus Fortius ad Apáczai János által egy tanulásaiba elcsüggedt ifjúnak. In: Komlósi Sándor (szerk.): *Neveléstörténeti Olvasókönyv*. Tankönyvkiadó, Budapest, 339.
- Ballér Endre (1996): Tantervelméletek Magyarországon a XIX–XX. században. *A tantervelmélet forrásai* 17. OKI, 11.
- Benkő András (1926): Az új tanterv életbelépése tárgyában. *Szabolcsi Tanító*, 7. sz. 93–98.
- Bökényi Dániel (1925): Az új tanterv. *Szabolcsi Tanító*, 12. sz. 233–234.
- Böszörményi Dániel (1925): Vallás és iskola. *Szabolcsi Tanító*, 1. sz. 2–3.
- Derencsényi Miklós (1935): Jubilál az új tanterv. *Szabolcsi Tanító*, 11. sz. 135–136.
- Dobray Elemér (1927): Az új tanterv és a földrajztanítás. *Szabolcsi Tanító*, 6. sz. 90–91.
- Fiák István (1927): A vallás-erkölcsi és hazafias nevelésről. *Szabolcsi Tanító*, 11. sz. 164–165.
- Imre Sándor (1922): Pedagógiai állapotrajzok. *Szabolcsi Tanító*, 1922. 1. sz. 1–3.
- Jurasa E. M. (1935): A népiskola és a középiskola viszonya. *Szabolcsi Tanító*, 3. sz. 25–28.

Szemle

- Koltai István (1935): Reformok után – reformok előtt. *Szabolcsi Tanító*, 5. sz. 57–60.
- Mácsay Károly és Ferenczi István (1928): Mit kér Szabolcsvármegye tanítósa. Az új tanterv és Utasítás megvalósulásának problémái. *Szabolcsi Tanító*, 6. sz. 82–84.
- Mészáros István (1996): *A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 85–86.
- Németh Bertalan (1926): Történelmi értékeink és az új tanterv. *Szabolcsi Tanító*, 11. sz. 168–170.
- Németh Bertalan (1928): A nevelés és a tanítás kapcsolata. *Szabolcsi Tanító*, 8. sz. 117–118.
- Neumann Albert (1929): Három iskolaév tapasztalata az új tantervről, tekintettel a zsidó iskola különleges feladataira. *Szabolcsi Tanító*, 9. sz. 114.
- Novák József (1927): Az új tanterv és modern pedagógia. *Szabolcsi Tanító*, 10. sz. 148–149.
- Quint József (1925): Az új népiskolai tanterv. Néptanítók Lapja, 33–34. sz. 13.
- Süle Dénes (1931): Az új tanterv az osztatlan népiskolában. *Szabolcsi Tanító*, 4. sz. 67–68.
- Tesléry Károly (1929): Pályázati felhívás. *Szabolcsi Tanító*, 9. sz. 175–176.
- Tesléry Károly (1929): Pedagógiai szemináriumok. *Szabolcsi Tanító*, 3. sz. 45.
- Tóth Antal (1926): A fogalmazás tanítása az új tantervben. (Egy vezérkönyv ismertetése.) *Szabolcsi Tanító*, 7. sz. 100–101.
- Törökéri Sándor (1931): Év elején. Az 1925-ös tantervről. *Szabolcsi Tanító*, 9–10. sz. 166–169.
- Vargha Ferenc (1926): Esztétikai nevelés az új tanterv keretében. I. *Szabolcsi Tanító*, 9. sz. 134–136.
- Zsoldos Ferenc (1927): Szív- és jellemképzés az új tanterv szellemében. I., II., III. *Szabolcsi Tanító*, 5. sz. 57–59., 1928. 6. sz. 76–79., 1928. 7. sz. 94–96.
- Zsoldos Ferenc (1928a): Szív- és jellemképzés az új tanterv szellemében. I., II., III. *Szabolcsi Tanító*, 6. sz. 76–79.
- Zsoldos Ferenc (1928b): Szív- és jellemképzés az új tanterv szellemében. I., II., III. *Szabolcsi Tanító*, 7. sz. 94–96.